

* Erkan TURAL

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EVKAF-I HÜMAYÛN NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

ÖZET

1908 ile başlayan yeni dönemin en can alıcı sorunu "devleti kurtarmak"tı. Devrimi gerçekleştirenler muhalif yılları boyunca bu söylemi işlemişler ancak bunu detaylandırma ve içeriğini zenginleştirme ihtiyacı hissetmemişlerdi. Örneğin imparatorluğu sarsan milliyetçi hareketlere karşı anayasayı yürürlüğe koymak ve parlamentoyu açmak yeterli olacaktı. Benzer şekilde kamu harcamalarının kısılması ve nitelikli istihdam şartlarının yaratılması ile de etkili bir devlet mekanizması yaratılmış olacaktı.

Ancak İttihatçılar iktidarlarının daha ilk günlerinde bir takım yalın gerçeklerle yüzleştiler. Evet, Osmanlı tebaası yönetime katılmak ve eşit temsil edilmek istiyordu. Ancak hepsi bu değildi. Uluslararası protokollere kadar giren bir takım temel kamu yatırımlarının yaşam alanlarına çekilmesi öncelikli beklentileriydi. Yol, okul ve hastane talepleri siyasi isteklerinin hemen yanında Babıali yöneticilerine sunuluyordu. Milliyetçi sarsıntıların altında yatan iktisadi ve sosyal katmanlar da devletin yüzyıllarca öncesine giden ve dış gelişmelerle daha da derinleşen bir takım açmazlarıyla birleşiyordu. Devlet savaş ve modernleşme sancıları içerisinde bayındırlık projelerine beklenen ağırlığı verememiş, bu ise reformların finansmanı sorununu tam bir krize dönüştürmüştür. Söz konusu süreçte evkaf bürokratlarının konumu diğer nezaretlerdeki bürokratlardan farklı olmamıştır. Reformlar için kaynak bulma sorunu II. Meşrutiyet ile beraber yeni bir ivme kazandı. Artan askeri ihtiyaçlar, parlamento kürsülerinden dile getirilen sosyal hizmet talepleri ve bürokrasinin yenilenmesi, harcama kalemlerinin genişlemesine yol açtı.

Evkaf Nezareti'ndeki bürokratların durumu diğerlerinden farklı değildi. Yine de kurumlarını yenileştirmek adına ellerinden geleni yapmaya çalıştılar. Ancak durum Evkaf Nazırı Mehmet Şemsettin Bey'in de bir meclis konuşmasında itiraf ettiği üzere "perişanlık"tı. Yine de makalede de görüleceği üzere bürokratlar,

mevzuatların yenilenmesi, uzmanlık okulunun açılışı, yurtdışına öğrenci gönderilmesi, ücretler arasında yaşanan uçurumların kapatılması ve belki de hepsinden önemlisi 1912 Teşkilat Nizamnamesi'nin çıkarılması gibi hayati kararlara imza attılar. Kısaca Evkaf Nezareti'ndeki yenilikçiler hem Osmanlı insanı hem de kurumları için etkili bir idari mekanizma yaratmaya çalıştılar.

Anahtar Kelimeler: Evkaf-ı Hümayûn Nezareti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi, Memurlar, Reform.

Abstract

Bureaucratic Reform In the Ministry of Pious Foundations
In the Second Constitutional Era

This paper opens a discussion about how an institution could modernize itself in the midst of a fundamental financial crisis and of riots and wars. Even more complicating the things, this process was conducted by super-idealist but naive administrators. The most crucial question of the Second Constitutional Era was "how to save the state". Activists of the revolution used this slogan during their years in opposition but they did not need to put it into a theoretical frame or to broaden its content. For them, the re-proclamation of the constitution and setting up the Chamber would be enough. Similarly, for them, reducing the budget deficit and improving the conditions of civil services would create a more sophisticated administrative apparatus.

The Unionists faced the grim truth in the first days of the new era. Ottoman subjects from different ethnicities demanded equal rights with the Turks. But their demands were not limited only by that. Their primary expectations were to see the basic public expenditures of the Empire, mentioned even in international accords, drawn to their own daily lives. Besides social and eco-

* Dr., Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, etural@todaie.gov.tr

conomic investments like roads, schools and hospitals, many other political requests were submitted to the bureaucrats of the Sublime Porte. Some financial and social disturbances giving rise to nationalist and separatist movements were deepened by stalemates going on for centuries and affected by foreign interventions. Rising military expenditures, demands for social services by deputies in the Chamber and rejuvenation of the bureaucracy had started to widen the budget deficit.

The situation of bureaucrats in the Ministry of Pious Foundations was not different than the other bureaucrats. Despite all the difficulties they tried to do their best. They took some radical decisions to modernize their institution. But as confessed by the Minister, Mehmet Şemsettin Bey, the point that had been reached was misery for the Ministry. Reforming and empowering the institution could be achieved only by capable rulers and a large budget. However, as seen in the following years of the Second Constitutional Era, none of these means were available for the Ministry. Whereas some drastic changes like the innovation of legislation, foundation of a specialized school, sending students abroad, abolishing the existing differences in the salaries and, finally and maybe the most important one, enacting the paramount regulation of 1912 opened wide the institutionalization of the Ministry. In short, bureaucrats in the Ministry of Pious Foundation would make efforts to create a functional institution both for their Ministry and all the Ottoman subjects.

Key Words: The Ministry of Pious Foundations, The Committee of Union and Progress, Ottoman bureaucracy, Second Constitutional Period, civil servants, reform.

Giriş

Kanûn-i Esasi yürürlüğe konduğunda Evkaf-ı Hümayûn Nezareti, 1826 tarihinden itibaren geçirdiği kurumsal dönüşümünü tamamlayamamış tipik bir mutlakiyet kurumuydu.¹ Dört yıldan beri nazırlık görevini yürüten Turhan

Paşa, ömrünü hariciye koridorlarında geçirmiş, sarayla kurduğu yakın ilişkiler sayesinde kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanmış ve sahip olduğu mevkiyi korumayı başarmış başarısız bir bürokrattı. Ancak her idari başarısızlığının arkasından taltif edilerek nazırlığa kadar yükseltilmesi, her ne kadar İngiltere büyükelçisine hayret cümleleri kurdursa da, dönemin idare anlayışına yerleşmiş hamilik ilişkilerinin alışılmış yansımalarından birisiydi.² Nezaret üzerine oldukça kapsamlı bir monografi hazırlayan Barnes, kurumun Tanzimat döneminde bir türlü ıslah edilemeyen yanlışlıklarının Abdülhamid döneminde de devam ettiğini belirtmişti.³ Yine de söz konusu dönemin en önemli kazanımlarından birisinin hazırlanan teşkilat nizamnamesi olduğu ileri sürülebilir.⁴

9 Safer 1297 tarihinde yayınlanan teşkilat nizamnamesi kurum departmanlarını; Varidat-ı umumiye Dairesi, Mesarifat-ı umumiye Dairesi, Muhasebe Dairesi, Mektubi Dairesi, Tahsilat Dairesi, Teftiş Dairesi ve Memurin-i hazine Encümeni olarak belirlerken, her ünitenin işlevlerine dair ayrıntılı açıklamalar getirmişti. Meşrutiyet ilan edildiğinde kurumun personel sayısı her ne kadar önceki dönemin özensiz istihdam politikaları ile abartılı bir rakama ulaşmışsa da ihdas edilen "İmtihan Komisyonu" veya "İntihab Komisyonu" gibi oluşumlar,

¹ Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği haberinin yanında Evkaf Nazırı Turhan Paşa'nın Lahey Sulh Konferansı'na imza atmak için bu kente varmak üzere olduğu haberini veren gazeteler, bürokratik ayrışmanın henüz ne kadar belirsiz olduğunu da göstermekteydi. *Tercüman-ı Hakikat*, "Turhan Paşa Hazretleri", n. 9813, 24 Cemaziülahir 1326 – 10 Temmuz 1324.

² İngiltere Büyükelçisi G. Barclay, Sadrazam Said Paşa'nın Turhan Paşa hakkında, "the greatest booby he had encountered in forty years of the public service" dediğini raporuna eklemiştir. Bkz. *Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906*, Enclosure in Despatch from Mr. G. Barclay, No: 48 of January, 1907, F.O 371 / 345.

³ John Robert Barnes, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, E.J. Brill, Leiden, 1986, s. 152.

⁴ "Evkaf Nezareti'ni teşkil eden devairin vezaifi hakkında nizamnamedir", *Düstur*, Tertib I, C. IV, ss. 690-692.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EVKAF-I HÜMAYÜN NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

nezaret bürokratlarının daha profesyonel bir örgüt olma yolunda kaygılar taşıdıklarını da göstermişti.⁵ 1908 Temmuzunda Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanının hemen ardından uygulamaya konulan personel tensikatını en ağır yaşayan kurumlardan birisi de Evkaf-ı Hümayun Nezareti olmuştu.⁶ 1.5 ay içerisinde üç nazır değiştiren kurum,⁷ ağustos sonuna gelindiğinde yabancı temsilcilik raporlarına geçecek kapsamda bir kadro eksiltmesine adını yazdırmıştı.⁸

1908 Tensikati

Önceki dönemin büyük istişare organı olan Meclis-i İdare'de gerçekleştirilen çalışmalarla dairenin personel sayısı bir reis ve dört üyeye indirilirken, nazır muavini ve mektupçu maaşları da yeniden gözden geçirilmişti.⁹ Evkaf bürokratları çalışmalarında son derece ilginç bir şekilde Mısır'daki Evkaf İdaresi'nin teşkilat planlarını göz önünde bulundurmuş¹⁰ ve departman yapılanmalarını kesin kaideler altına almıştı. Her kalemin başına bir müdür tayin eden bürokratlar, ayrıca her daireye bir mümeyyiz ve yeteri kadar katip ataması da yapmışlardı.¹¹ Daire tensikatını büyük bir disiplin içinde gerçekleştiren nezaret tensik komisyonu, eylül sonuna gelindiğinde Sicil, İstatistik, Mahlulât ve Cihat İdareleri'nin düzenlemelerini tamamlamıştı.¹² Nezaret ricali, daire tensikatlarını tamamladığında hazırlanan defterleri Sadaret'e sunduğu gibi¹³ haklarında takibat açılacak memurlarla ilgili dosyaları da Şura-yı Devlet'e göndermişti.¹⁴ Nazır değişimi konusunda Maarif Nezareti ile yarışan Evkaf Nezareti'nde, yine de çok önemli bir adım atılarak sene sonu gelmeden mevcut evkaf kanunlarının güncellenmesi amacıyla bir komisyon kurularak incelemelere başlanmıştı.¹⁵ Abdülhamid Dönemi'nde kanunsuz bir şekilde vakıf arazilerini kendi mülkiyetlerine çeviren ekabirin tespiti ve mirasçısı olmaması sebebiyle devlete kalan mülklerin envanterin çıkarılması amacıyla da birer komisyon kuran Evkaf bürokratlarının telaşı, Dahiliye Nezareti'nden gelen bir yazı ile

daha da artmıştır.¹⁶ Söz konusu yazıda Dahiliye bürokratları, Vilayat Kanunu hazırlıklarına başladıklarını ve bununla ilgili olarak taşra evkaf memurlarının statüsü ile ilgili gözden geçirmelerin yapılmasını talep etmekteydi.

Evkaf Nizamnamesi'ne göndermede bulunan nezaret yetkilileri, vilayet merkezlerinde Evkaf Muhasebecileri, liva merkezlerinde Evkaf Müdürleri ve lüzumu görülen kazalarda da Evkaf Memurları'nın bulunacağını belirtmişti. Söz konusu memurlar yeni düzenlemeye göre evkafa ait tüm binaların bakım, yeniden inşa ve korunması ile sorumlu tutulurken, kiralardan

⁵ Evkaf-ı hümayun Nezareti'nin 1908 yılı teşkilat yapısı için bkz. *Sairame-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 64. sene, Der-saadet, Matbaa-yı Ahmed İhsan, 1323, ss. 456-465.

⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Bkz. *Erkan Tural, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T.E., İzmir, 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁷ Turhan Paşa, her ne kadar Birinci Said Paşa kabinesinde kolleğini korumayı başardıysa da İkinci Said Paşa kabinesinde Evkaf Nazırlığını yine bir Hariciye kökenli bürokrat olan Mehmet Ali Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Ancak Said Paşa kabinesi'nin aniden görevden çekilmesinin ardından kurulan Kamil Paşa hükümetinde Evkaf Nazırlığı bu sefer Mülkiye mezunu Mahmut Ekrem Bey'e tevcih edilmişti. Ekrem Bey'in bir ay içerisinde görevini değiştirmek istemesi, 9 Eylül 1908 tarihinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Evkaf Nazırlığına getirilmesine neden olmuştu. Bkz. Hüseyin Hüsameddin (İbnülemin Mahmut Kemal inâl), *Evkaf-ı Hümayün Nezareti'nin Tarihce-i Teşkilat ve Nüzzon Teracim-i Ahvali*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Şehzadebaşı, 1335, ss. 201-216.

⁸ Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, August 18, 1908, *Correspondence - Constitutional Movement in Turkey*, ss. 64-65.

Meclis-i İdare Reisi maaşı 5000, üye maaşları da 4000 kuruş olarak belirlenmişti. Yeni dönemde nazır muavinine 6000 kuruş verilmesi kararlaştırılırken nezaret mektupçusuna 5000 kuruş verilecekti. Bkz. B.O.A. M.V. 119-106.

⁹ *Tanin*, "Evkaf Islahı", n. 35, 10 Şaban 1326 - 24 Ağustos 1324 - 6 Eylül 1908.

¹⁰ *Tanin*, "Evkaf Tensikati", n. 46, 19 Şaban 1326 - 2 Eylül 1324 - 18 Eylül 1908.

¹¹ *Tanin*, "Evkaf Tensik Komisyonu", n. 59, 2 Ramazan 1326 - 15 Eylül 1324 - 28 Eylül 1908.

¹² *Tanin*, "Evkaf Nezareti", n. 77, 20 Ramazan 1326 - 3 Teşrin-i evvel 1324 - 16 Ekim 1908.

¹³ B.O.A. N.G.G. (Evkaf Giden) 141 / 253331.

¹⁴ B.O.A. N.G.G. (Evkaf Giden) 141 / 253329.

¹⁵ *Tashih-i Fikar*, "İstirdad-ı mahlul Komisyonu", n. 1, 13 Zilkade 1326 - 24 Teşrin-i sani 1324 - 7 Aralık 1908.

toplantısı ve bunun merkez ulaştırılması anlamında daha sıkı tedbirler getirilmişti. Taşra memurları üzerindeki denetim yetkilerine daha fazla vurgu yapan yeni düzenleme, benzer şekilde vakıf mütevellileri ve tahsildarları hakkında daha disipline edici ifadeler içermekteydi. Düzenleme son olarak taşra evkaf memurlarının tayinleri ve vilayet ricali ile olan ast-üst ilişkisine dair açıklamalarda bulunmaktaydı.¹⁷

Evkaf bürokratları her ne kadar evlerine çeki düzen vermek için çaba sarf ediyorlarsa da nazırdan sokaktaki vatandaşa kadar herkes reform adı altında gerçekleştirilenlerden şikayetçiydi. 1909 Ocak ayının sonunda gazeteye verdiği bir demeçte dört aylık nazırlığını değerlendiren Mehmet Şemsettin Paşa, içinde bulunulan imkansızlıklardan yakınarak bunların mevcut bürokrat kadro ile aşılamayacağını itiraf etmişti.¹⁸ Evkafta yaşanan karışıklığı meclis gündemine taşıyan mebuslar Şemsettin Paşa hakkında gensoru vermesi üzerine, Evkaf Nazırı aynı cümleleri bu sefer meclis kürsüsünden tekrarlamak zorunda kalmıştı. Reformun herşeyden önce memur ıslahı demek olduğunu belirten nazır, bunun ise "mesail-i mucize"den olduğunu ifade etmişti. Nazıra göre hazırlanan yasalar ve kanunlar ne kadar kusursuz olursa olsun onu işletmeye vakıf olmayan kişilerin elinde değersiz kağıt parçalarına dönüşmeye mahkumdu. Bütçe darlığına atıfta bulunan Şemsettin Paşa, tensikatta istenen başarının elde edilememesini ve Maliye Nezareti'ndeki gibi geri adım atılmasını tecrübesizliğe ve içinde bulunulan mali yetersizliklere bağlamıştı. Son olarak mebusların vilayet vakıf yönetimi konusundaki eleştirilerine katıldığını belirten Evkaf Nazırı, vilayetlerdeki vakıfların halini "perişanlık" olarak nitelemiş ancak, bütçedeki harcama kalemlerine göndermede bulunarak içinde bulunulan durumda nezaret planlarının kamu çıkarlarına feda edildiğini vurgulamıştı.¹⁹

Mebuslar ise nazırın açıklamalarını

beğenmeyerek, vakıflar harap durumdayken işe yaramayan memurlara avuç dolusu paraların verilmesini sert bir şekilde eleştirmişlerdi. Mebuslara göre nezareti ilaçla ayakta tutma dönemi çoktan geçmişti ve daha keskin adımların atılmasının zamanı gelmişti. Nazırı, bürokratlarını suçlayarak dört aylık icraatını temize çıkartmakla suçlayan mebuslar, daha da ileri giderek beğenmediği bu memurları yenileri ile değiştirmek ve bunları seçmek için imtihan yapma gereği duyup duymadığını öğrenmek istemişlerdi. Mebusların bir diğer eleştirisi de evkaf memurları ile ilgiliydi. Maaşlarının yükseltilmesi için başvurmadıkları makam kalmadığını dile getiren mebuslar, sıra çalışmaya geldiğinde toplanan vakıf gelirlerinin memurların performansını ortaya koyduğunu dile getirmişlerdi.²⁰

Eleştirileri yanıtlamak üzere kürsüye gelen Şemsettin Paşa, mebusların tespitine katıldığını ancak memurların neredeyse hepsinin aynı donanımda olması nedeniyle halihazırda bir eleme yapılmasının anlamsızlığını dile getirmişti. Hatta nazır, mebusları uyararak niteliksiz memurlara yol verildiği takdirde "belki daha ziyade müşkilata dūçar" olunabileceğini vurgulamıştı. Konuyla ilgili uzmanlığı bilinen İstanbul mebusu Mustafa Asım Efendi ise; vakıfların idare edilmesi sorunun nezaretin seksen yıllık sorunu olmadığını, vakıf işlerinin mütevellilere bırakıldığı tarihten itibaren sorunun başladığını ifade etmişti. İstanbul mebusuna göre başına buyruk heyetler, evkaf memurlarını

¹⁷ *Ceride-i Vakfiyye*, 23 Zilkade 1326 – 4 Kanun-ı evvel 1324 – 17 Aralık 1908.

¹⁸ *Tanin*, "Evkaf ıslahatına dair mülâhaza", n. 175, 3 Muharrem 1327 – 13 Kanun-ı sani 1324 – 26 Ocak 1909.

¹⁹ Söz konusu gensoru Bolu mebusu Mustafa Zeki Efendi tarafından verilmişti. Gensoru içerik olarak da "... *umuru vakfiyenin hüsn-ü suretle ifa edilmemesinden dolayı hal-i harabide bulunduğu* ..." şeklinde ifadeler barındırıyordu. Bkz. *M.M.Z.C.* I: 17 10 Kanun-ı sani 1324 (23 Ocak 1909) C: 1, ss. 297-299.

²⁰ Mustafa Zeki Bey (Bolu), Ömer Fevzi Efendi (Bursa) ve Abdülvahap Efendi'nin (Bolu) konuşmaları için; Bkz. *M.M.Z.C.* I: 17 10 Kanun-ı sani 1324 (23 Ocak 1909) C: 1, ss. 299-301.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EVKAF-I HÜMAYÛN NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

yanıltığı gibi nezaret denetiminin olmayışı bu kişileri daha da pervasızca davranmaya sevk etmişti. Hüseyin Cahit Bey ise nazıra tavsiyede bulunarak, öncelikle nezaret içindeki karışıklığın giderilmesini daha sonra reform yönünde adımlar atılmasını istemişti. Mesaisini aksatan ve başvuru sahiplerine kötü davranan evkaf memurlarını şiddetle eleştiren mebuslar, sıkı tasarruf tedbirleri ile de nazırın sözünü ettiği kaynağın yaratılabileceğini savunmuşlardı.²¹

Meclisin muhafazakar sesi İsmail Paşa ise mebusların özel ellere geçen vakıf arazilerinin kamulaştırılması taleplerine karşı çıkarak, vakıfların özde sultan mülkü olduğunu, nezaret ismindeki "hümayûn" kelimesinin de bunu ifade ettiğini ve söz konusu mülklerin sahibinin zaten belli olduğunu belirtmişti. Mevcut karışıklığın bu çerçevede düşünülerek ele alınmasını isteyen Gümülcine mebusu, son olarak nezaret memurlarını eleştirerek, taşrada ortaya çıkan fersude yapıda en büyük pay sahibinin onlar ve onlarla işbirliği yapan belde kadıları olduğunu ileri sürmüştü. Son olarak İsmail Paşa, nezaret bürokratlarına düşen en büyük görevin denetim mekanizmasının sıkılaştırılması olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştı.²²

Halil Hammade Paşa ve Reformları

1909 şubatında Kamil Paşa'nın parlamento tarafından düşürülmesi üzerine sadaret makamına Hüseyin Hilmi Paşa getirilmişti. Hilmi Paşa kabinesini kurarken Mısır eski Evkaf Nazırı Hammade Paşa'ya Evkaf Nazırlığını teklif etmişti. Halil Hamdi Hammade Paşa'nın çalışmaları Osmanlı kamuoyu tarafından da takdir edilmekteydi ve uygulanan modellerin aynen Osmanlı ülkesinde de hayata geçirilmesi isteniyordu.²³ Hammade Paşa'nın ilk icraatı tüm nezaret birimlerini reforma tabi tutmak için bir komisyon toplamak olmuştu. Komisyon reisliğine Adliye müsteşarı Şükrü Efendi getirilirken, üyeliklerine Musul eski valisi Hacı Reşit Paşa, Şura-yı Devlet eski üyesi Mardinli Arif Bey, Hazine-i celile Müdürlüğünden Ali Emiri Efendi,

Divan-ı Muhasebat mümeyyizlerinden Fuat Bey ve son olarak Bağdat eski Defter-i Hakani Müdürü Nafiz Efendi seçilmişti. Karar gerekçesinde nezaretin "*cidden muhtacı ıslah*" olduğunu belirten evkaf bürokratları, komisyon çalışmaları için dokuz maddelik bir program belirlemiş, özellikle de kadro harici kalan memurların hakları konusunda ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştu.²⁴

Parlamento ise Hammade Paşa ile girilen yeni reform sürecini görmeyi reddederek hakkında gensoru önergeleri vermeye,²⁵ hatta kurumun tamamen ilga edilmesini istemeye kadar giden tekliflerde bulunmuştu. Kurumun kaldırılmasını isteyenler vakıfların bakımsızlığını ve memur maaşlarına yapılan harcamaları örnek göstermişlerdi. Nezaret muavinliği görevinin müsteşarlığa çevrildiğini hatırlatan önerge sahipleri, evkaf işlerinin "*cemaat-i islamiye meclislerine terki*"nin en mantıklı çözüm yolu olduğunu ileri sürmüşlerdi.²⁶ Önerge görüşmelerinde mebuslar, Evkaf Nezareti işlerinin Meşihat ile paylaşılabilirliği fikrini ortaya atarken, çoğunluk evkaf memurların sorumsuzluğu ve evkaf müteveli heyetlerinin kanun dışı hareketlerine özellikle dikkat çekmişlerdi. Yine de yapılan konuşmalar sonucunda, nezareti ilga için ileri sürülenlerin bir mazeret olamayacağı, önemli olanın

²¹ Mustafa Asım Efendi (İstanbul), Hüseyin Cahit Bey (İstanbul), İsmail Mahir Efendi (Kastamonu), Mustafa Arif Bey (Kırkkilise) ve Abdullah Azmi Efendi'nin (Kütahya) konuşmaları için; Bkz. *M.M.Z.C. I: 17 10 Kanun-i Sani 1324 (23 Ocak 1909) C: 1, ss. 297-299.*

²² İsmail Bey (Gümülcine), konuşmasında nezaretin kısa bir tarihçesini de aktarmıştı. Bkz. *M.M.Z.C. I: 17 10 Kanun-i Sani 1324 (23 Ocak 1909) C: 1, ss. 306-307.*

²³ Örneğin Sivas mebusu Nazaret Dagavaryan'ın konu ile ilgili uzun bir yazısı için; Bkz. *Tanin*, "Evkaf İslahatı", n. 175, 3 Muharrem 1327 – 13 Kanun-i sani 1324 – 26 Ocak 1909.

²⁴ *B.O.A. M.V. 124 40. İkdam*, 16 Muharrem 1327 – 25 Kanun-i sani 1324 – 7 Şubat 1909.

²⁵ Erzincan mebusu Ömer Fevzi Efendi tarafından verilen tahrir için; Bkz. *M.M.Z.C. I: 33 9 Şubat 1324 (21 Şubat 1909) C: 2, ss. 772-773.*

²⁶ Zor mebusu Hızır Lüfi Bey tarafından verilen önerge için; Bkz. *M.M.Z.C. I: 39 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909) C: 3, ss. 231-232.*

kurumlara son verilmesi değil reforma tabi tutulması olduğu ifade eden meclis çoğunluğu, önergeyi reddetmişti.²⁷ Evkaf Nezareti hakkında olumsuz düşüncelere sahip mebuslar, kurumun faaliyetlerini artırması için bir hafta içinde ikinci bir önerge sunmuşlardı. Bununla mebuslar, nezaret bürokratlarına bir an önce teşkilat nizamnamelerini hazırlamaları ve parlamentoya iletmeleri yönünde Sadaret üzerinden baskı yapmaya çalışmışlardı.²⁸

Parlamentonun verdiği ev ödevlerini yerine getirmeye çalışan evkaf bürokratları, diğer yanda daire disiplinini sağlamak adına farklı denetim uygulamalarına yönelmişlerdi. Memurların devam çizelgelerini imzaladıktan sonra daireyi terk ettikleri gerçeğinden hareket eden nezaret yetkilileri, çareyi müfettişlerin yetkilerini genişletmekte bulmuştu. Müfettişlerin daire baskınları gerçekleştirip yoklama yapmaya başlaması ve yerinde olmayan memurlar hakkında cezai müeyyideler uygulaması kısa sürede olumlu sonuçlar vermişti.²⁹ Hammade'nin diğer icraatı, başkentte nezarete bağlı şubeler açmasıydı. Nezaretteki sıkışıklığın engellenmesi ve tahsilat işinin daha disiplinli ve eşzamanlı bir şekilde yürütülmesi için açılan şubelere nezaret memurlarının tayini gönüllülük esası üzerinden yapılmıştı. Her evkaf dairesine ellişer bin kuruş kefaletle müdür ve müdür-i sani tayinlerini süratle tamamlayan nezaret bürokratları, dairelerin en kısa zamanda işe koyulmalarını sağlamıştı.³⁰ Evkaf Nezareti'ndeki bu canlanma kamuoyunun gözünden de kaçmamış ve övgü dolu yazılar kısa sürede gazetelerde yer almaya başlamıştı. "Devr-i sabik erkânının yağmagirliği"nden en fazla nasibini alan kurum olarak Evkaf-ı Hümayûn'u gösteren bir gazete yazısı, bu olumsuz izlenimin Hammade'nin son faaliyetleri ile yavaş yavaş kırılmaya başladığından bahsetmişti.³¹

Evkaf bürokratlarının teşkilat düzenleme-
rine hız vermesi ve bütçe hesaplamalarını
tamamlayarak vaktinde parlamentoya sunması,
Hammade Paşa aleyhine verilen ve çok ağır

suçlamalar içeren bir gensoruyu reddedecek ölçüde mebusların takdirini kazanmıştı.³² Gensoru doğrudan Hammade Paşa'yı hedef almıştı ve paşanın altı aylık hizmet süresince tüm yakınlarını stratejik mevkilere getirdiğini ileri sürmekteydi. Yapılan atamaları isim isim belirten gensoru, daha da ileri giderek Kamil Paşa çevresine yakın isimlerin de bu arada Evkaf Nezareti'ne yuvalandıkları iddiasında bulunmuştu. Ancak Hammade Paşa'nın Mısır'daki başarıları ve altı aylık hizmet süresince yapılanlar ortadaydı ve mebuslar bu çok ciddi suçlamalara rağmen Hammade Paşa'nın meclise çağrılarak sorgulamaya alınmasını istememişlerdi.³³

Tensikat Kanunu'nun haziran sonunda kabul edilmesiyle ayan ve mebusandan seçilen üyeler, nezaret tensikatlarını yapmak için bir komisyon oluşturmuşlardı. Komisyon üyeleri 1 Ağustos'ta belli olmuş ve ay sonunda komisyonlar nezaretlere giderek çalışmalarına başlamıştı. Evkaf Nezareti tensikatın gerçekleştirecek komisyona Meclis Mebusan'dan Vasfi Efendi seçilmişti.³⁴ Evkaf Komisyonu Hammade ile yaptığı kısa bir toplantı sonrasında hemen memurların sicil dosyalarını inceleyerek görevlerine başlamıştı.³⁵ Komisyon çalışmalarını oldukça tempolu bir şekilde

²⁷ Özellikle Tokat mebusu İsmail Paşa'nın uzun konuşmaları için; Bkz. M.M.Z.C. I: 41 2 Mart 1325 (15 Mart 1909) C: 2, ss. 298-303.

²⁸ M.M.Z.C. I: 44 9 Mart 1325 (21 Mart 1909) C: 1, s. 387.

²⁹ Tanin, "Evkaf Müfettişleri", n. 285, 29 Cemazielevvel 1327 - 5 Haziran 1325 - 18 Haziran 1909.

³⁰ Tanin, "Evkaf Daireleri", n. 290, 5 Cemazielahir 1327 - 10 Haziran 1325 - 23 Haziran 1909.

³¹ Tanin, "Evkaf Nezareti muamelatı", n. 298, 12 Cemazielahir 1327 - 18 Haziran 1325 - 1 Temmuz 1909.

³² M.M.Z.C. I: 110 29 Haziran 1325 (11 Haziran 1909) C: 1, ss. 318-319.

³³ Önerge sahibi Karahisar-ı Sahip mebusu Rıza Paşa'ydı. Önerge içeriği için; Bkz. M.M.Z.C. I: 111 30 Haziran 1325 (13 Temmuz 1909) C: 1, ss. 342-343.

³⁴ Tanin, "Tensikat Komisyonları'nda reisi sani sıfatıyla bulunacak mebusanın esamisi", n. 342, 29 Receb 1327 - 2 Ağustos 1325 - 15 Ağustos 1909.

³⁵ Tanin, "Nezaretle tensikatı", n. 351, 8 Şaban 1327 - 11 Ağustos 1325 - 24 Ağustos 1909.

sürdürmüş ve ağustosun son haftasına gelindiğinde, bir kaç gün içerisinde kesin kadroları açıklayacaklarını belirtmişlerdi.³⁶ Tensik komisyonu çalışmalarını sürdürürken, evkaf bürokratları kendi teşkilat düzenlemelerine devam etmiş ve bu kapsamda "Orman ve Arazi-i Vakfiye Müdüriyeti"ni ihdas etmişti. Söz konusu departmana alınacak personel için gazeteye ilanlar veren bürokratlar, özellikle Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarının bu fırsatı değerlendirmesini istemişlerdi.³⁷

Meclis Tensik Komisyonu, çalışmalarını Eylülün ilk haftası beyan ettikleri gibi tamamlamış ve kadro listelerini gazetelerde yayınlamıştı. Tensikat sonucunda seksen memur kadro haricine çıkarılırken, yeni alınanların da görevlerine başlatıldığı duyurulmuştu.³⁸ Nezaret bürokratları, kadrolarını kaybeden bu kişilere nakit tazminat ödemek için kaynak arayışına girmişler ve Maliye bürokratları ile yaptıkları görüşme sonrasında tazminatları taksitlendirerek bu sorunu da çözüme kavuşturmışlardı.³⁹ 1909 sonbaharında kadrolarını koruyanlar için terfii sınavları açan evkaf bürokratları, diğer tarafta iş yoğunlu fazla olan departmanların yükünü hafifletmek için kadro ilanları vermişti.⁴⁰ Nezaretlerin elindeki vakıflar ve bunların gelirleri, her zaman için Evkaf Nezareti ile yapılan uzun yazışmalar ve anlaşmazlığa neden olmaktadır. Bu sorunu da ortadan kaldırmak isteyen evkaf yetkilileri, Hammade Paşa'nın riyasetinde bir "İslahat-ı vakfiye Komisyonu" isimli bir komisyon kurmuşlar ve sorunlu dosyaları incelemeye almışlardı.⁴¹ Tahmin edileceği üzere anlaşmazlığa düşülen kurumlar birbirleriyle yakın bağlantıları olan Bab-ı Meşihat ve Defter-i Hakani Nezareti gibi kurumlardı.⁴²

Komisyon çalışmalarını sürdürürken, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasını vermesi, Hammade Paşa'nın da nazırlığının sona erdiği anlamına gelmişti. Halil Hammade Paşa bir yıla yaklaşan nazırlık döneminde kurumsal açıdan önemli başarılarla imza atmıştı. Nazırlığı sırasında "layiha" adı ile bir araya

getirdiği ve nazırlığının ilk günlerini anlattığı kitapçık, Evkaf Nezareti'nin dönüşümü hakkında önemli ipuçları vermektedir.⁴³ Söz konusu layihada reformların özünü "Vakit, nakit ve serbest-i icraat" olarak özetleyen Paşa, nazırlık günlerinin zor geçeceğini nezarete adımını attığı gün anladığını ve sadece kendisini karşılayan müstahdemlerin sayısının 8000'i aştığını ifade etmişti. Yeni Evkaf Nazırı'nın diğer izlenimi nezaret binasının sağlıksızlığı ve küçüklüğü olmuştu. Katiplerin ve diğer kalem personelinin rahatça iş yapmasına olanak tanımayan bu olumsuzluk arşivlenmesi gereken belgelerin toz toprak altında kalmasına neden olmaktadır. Paşa, bu noktada, Şehremaneti'nin dahi 20 şubesi varken Evkaf Nezareti'nin bir binaya sıkıştırılmış olmasını anlamsız bulmuş ve daha sonra da uygulamaya koyacağı gibi, nezarete bağlı şubeler açmanın önemine değinmişti. "Tefrik-i vezaif" kaidesine uyulmaması yüzünden bazı kişilerde dosyaların dağ gibi biriktiğine dikkat çeken Hammade Paşa, bu bağlamda uzmanlığın önemine de göndermede bulunmuştu.

Hammade Paşa'nın hareket planını belirleyen diğer bir önemli kavram "teftiş" olmuştu. Nezarete gelir gelmez altı kişilik bir uzmanlar heyeti kurduğunu ifade eden Paşa, zamanla bu sayının artırılmasına çalıştığını belirtmişti. Göreve başladığında evrak akışının da çok yavaş ve çok dolambaçlı olmasına dikkat

³⁶ *Tanin*, "Evkaf Nezareti", n. 357, 14 Şaban 1327 – 17 Ağustos 1325 – 30 Ağustos 1909.

³⁷ *Tanin*, n. 359, 16 Şaban 1327 – 19 Ağustos 1325 – 1 Eylül 1909.

³⁸ *Tanin*, "Evkaf Nezareti tensikati", n. 365, 22 Şaban 1327 – 25 Ağustos 1325 – 7 Eylül 1909.

³⁹ B.O.A. DH. MÜ. 6-1 18.

⁴⁰ Kadroların aylık karşılığı 800, 600 ve 400 kuruştur. Bkz. *Tanin*, "Evkaf Nezareti", n. 376, 3 Ramazan 1327 – 5 Eylül 1325 – 18 Eylül 1909.

⁴¹ *Tanin*, "Evkaf Komisyonu", n. 439, 9 Zilhicce 1327 – 9 Teşrin-i sani 1325 – 22 Kasım 1909.

⁴² *Tanin*, "İslahat-ı Vakfiye Komisyonu", n. 456, 26 Zilhicce 1327 – 26 Teşrin-i sani 1325 – 9 Aralık 1909.

⁴³ Evkaf Nazırı Hammadezade Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen layiha suretidir, 3 Cemazielewel 1327 – 10 Mayıs 1325 (23 Mayıs 1909).

çeken Paşa, "umuru bedihiden olduğu üzere vezâifin en mühimi muamelat ve nizamat ve talimata tevfikân tesri ve teşkili maddesi" olduğuna dikkat çekerek bu yönde hareket edildiğini belirtmişti.⁴⁴ Paşa'nın en dikkatini çeken konu ise vakıf kayıtlarının tutulmaması veya bir kenara atılması nedeniyle toplam vakıf envanterinin bilinmemesi olmuştur. Buradan hareketle Evkaf Nezareti kendine ait mülklerden habersizken, tahsildarların ne kadar gelir topladığı da aynı derecede bir başka bilinmezi oluşturmuştu. Paşa tahsildarların bu denetimsiz, başıboş haline kısa sürede çeki düzen verirken, evkaf envanterinin çıkarılması için girişimlerde bulunduğunu belirtmişti.⁴⁵

Evkaf'ın Abdülhamid Dönemi'ndeki önemli karar organı Meclisi-i idare-i Evkaf'ı ilga eden Hammad Paşa, bu kurumun yerine nezaretin en üst düzey bürokratlarının katıldığı yeni istişare organı Encümen-i Mahsus'u kurmuştu. Paşa'nın teşkilat içindeki diğer bir yeniliği ise Muhasebe ve Mesarif İdaresi ile Mahluliyet Müdüriyeti'ni kaldırarak yerine Muhasebe ve Emlak ve Vakfiye İdareleri'ni kurmak olmuştur. Vakıfların inşa ve restorasyonunu bir departman üzerinden daha düzenli bir şekilde yapabilmek için de İnşaat ve Tamirat Müdüriyeti'ni ihdas edilmişti. Özellikle bütçenin parlamento onayı almasından sonra teşkilat çalışmalarına daha da hız veren Paşa, kaldırılan Muhasebe İdaresi'nin yerine Murakabe Kalem'i'ni kurarken, Cihat İdaresi'nin ismini Kuyud-u Kadime-i Vakfiyye olarak değiştirmişti.⁴⁶

Şerif Ali Haydar Bey ve Evkaf Nezareti

Hilmi Paşa'nın yıl sonunda Sadaret makamından çekilmesi üzerine yeni hükümeti kurma görevi, Roma Büyükelçisi Hakkı Bey'e verilmişti. Paşalığa terfi ettirilen Hakkı Bey, kısa sürede hazırladığı kabine listesini Saray'ın onayına sunmuştu. Söz konusu listede Meclisi-ayan üyesi Şerif Ali Haydar Bey, Hakkı Paşa Kabinesi'ne yeni Evkaf Nazırı olarak tayin edilmişti. Abdülhamid Dönemi'nde Hicaz

Demiryolu Nezareti'nde görev alan Haydar Bey, meşrutiyetin ilanından sonra Ayan üyeliğine seçilmişti. Hakkında yapılan çok ağır ithamlara karşı Hammad Paşa, bilgi ve becerisiyle alanında kendini kanıtlamış ve çalışma süresince nezareti belli bir noktaya getirmiş bir devlet adamı olarak görülmüştü. Ancak Ali Bey'in tayininde tamamen siyasi düşüncelerin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki bütçe tartışmaları gibi nezaret gelirlerinin tescil edildiği bir oturuma katılmamış, kendisi yerine Tahrirat Müdürü'nü göndermeyi tercih etmiştir.

Nezaret bütçesini gözden geçiren Meclis Bütçe Komisyonu adına söz alan Ömer Fevzi Efendi (Bursa), Evkaf Nezareti'nin kendi gelirleri üzerinde duran istisnai bir nezaret olduğunu,

⁴⁴ Hammad'e göre nezaret kapısından giren evrak dört aşamalı bir süreç izleyecekti: 1- Departman tarafından kaleme alınan cevap yazısının bir kere daha Mektubi Kalem'i'nde temize çekilmesine veya eklemeler yapılmasına gerek yoktur. 2- Her idare şubesi gönderilen evrakı en iyi şekilde muhafaza etmekle sorumlu olduğu gibi ivedi olarak işleme koymakla da aynı şekilde sorumluydu. 3- Her şube kaleme alacağı tezkere veya müzakerenin iyi anlaşılmasını sağlamak için mübeyyiz tarafından evraka bir hulasa (özet) eklenecektir. 4- Şube idare müdürünce muharrerat veya tezkerenin doğruluğu sabit olduğu takdirde hulasa ile metin uygunluğu gözden geçirilir ve evrakın son satırının sağ tarafına imzalar atılır. Bkz. Evkaf Nazırı Hammadzade Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen layiha suretidir, 3 Cemazielevvel 1327 – 10 Mayıs 1325 (23 Mayıs 1909), ss. 4-5.

⁴⁵ Gelirleri tahsil ettikten sonra, 2-3 ay elinde tutan ve şahsi menfaatleri için kullanan veznedarlara karşı alınan önlemlerden bir kaçısı şu şekildeydi: 1-Tahsildarlar, her gün vezneye gelerek topladıkları parayı teslim ettikleri gibi gelir koçanlarını amirlerine göstererek gününbirlik raporlar verecekti. 2- Veznedar, koçanların üzerine tahsildarın ismini, gelir teslim tarihini ve kendi adını ekleyecekti. 3- Beyanların doğruluğunu tespit etmek için de ayrıca Muhasebe Kalem'i'nden iki veya daha fazla memur tayin edilecekti. Bkz. Evkaf Nazırı Hammadzade Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen layiha suretidir, 3 Cemazielevvel 1327 – 10 Mayıs 1325 (23 Mayıs 1909), ss. 21-22.

⁴⁶ İbnülemin'in, Hammad Paşa'ya bağlılığı bazı teşkilat çabalarının, Abdülhamid Dönemi'nde de yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle karşılaştırmalı okunmasında fayda vardır. Bkz. Hüseyin Hüsameddin (İbnülemin Mahmut Kemal İnal), *Evkaf-ı hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilat ve Nüzzatın Teracim-i Ahvali*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Şehzadebaşı, 1335, ss. 216-217.

bunun yanında özellikle Bab-ı Meşihat ile yaşadığı gelir paylaşımı sorunları yüzünden her iki kurum bürokratlarının zor durumda kaldığını belirtmişti. Komisyonun temaları sonucunda bu anlaşmazlıkların giderilmesi için yeni bir kurul oluşturulmasının kabul edildiğini vurgulayan Bursa mebusu, ayrıca Hammade Paşa zamanında ilga edilen Eytam İdaresi ile Nukud-u Mevkufe İdareleri'nin ihtiyaç nedeniyle tekrar ihdasına karar verildiğini belirtmişti. Teşkilatın yeni kurumlarından olan Evkaf-ı muhasebe Heyeti'nin verimli çalışmalarına da göndermede bulunan Ömer Fevzi Efendi, ancak departman istihdamının artırılması yönünde nezaret bürokratlarından gelen teklifin bütçe kısıntıları nedeniyle geri çevrildiğini itiraf etmişti.⁴⁷

Evkaf Nezareti Tahrirat Müdürü İsmail Hakkı Bey ise parlamentoya sunulan nezaret bütçesini savunmak için söz almış ve özellikle Meclis-i İdare'nin yeniden ihdası için gerekli kaynakların onaylanmasını istemişti. Meşrutiyet'in ilanından önce nezaret karar organı olan Meclis-i Evkaf'ın ilga olunması ile kurulan; bir reis, dört üyeli Meclis-i İdare'nin Ali Haydar Bey döneminde kaldırıldığını ve bütçe çalışmalarının da bu nedenle aksatıldığına değinerek, söz konusu kurulun tekrar hayata geçirilmesini istemişti. Mebuslar teklifi uygun bulmuşlar, ancak Meclis-i İdare'nin, Sadaret ve Bab-ı Meşihat gibi bürokrasinin diğer birimlerinden seçilecek bürokratlardan oluşturulmasını tavsiye etmişlerdi. Tahrirat Müdürü'nün diğer bir önerisi, Muhasebe ve Murakabe Kalemleri'nin birleştirilmesi yönünde olmuştu. Divan-ı Muhasebat'ın mali konulardaki pozisyonunu hesaba katmadan atılan bir adım sonucu Hammade Paşa tarafından Murakabe Kalemi'nin kurulduğunu ancak " ... *taşradan hesap almak, pek muhtelif ve her vakte göre ayn ayn surette zapt ve tescil etmek, o hesabatı yürütmek ve mesanfatı ayn ayn tarh etmek gibi hesabatı tetkik etmek ve buna müteferri olan hesabatı olan muamelaat say-i rey yapmak, Meclis-i âliniz için lazım gelen hesapları kezalik vakit ve zamanıyla ihzar edebilmek ...*" için

süreç içerisinde her iki kalemin birleştirilmesine gerek duyulduğunu dile getirmişti. Mebuslar ise böylesi kapsamlı bir düzenleme için öncelikle nezaret teşkilat kanununun yapılmasını istemişlerdi.⁴⁸

Nezaret temsilcisinin teşkilatla ilgili bir diğer teklifi, Terekat ve Evkaf-ı nukud Kalemi ile ilgiliydi. Söz konusu kalemin devr-i sabık zamanında atıl bir konuma itildiğini, bu nedenle de tüm kayıt defterlerinin zamanla yıprandığı gibi kalem gelirlerinin de çok fazla düştüğü belirtilmişti. İsmail Hakkı Bey bu nedenle kalem tahsisatlarının artırılması ile gelirlerin iki katına çıkacağını ifade etmişti. Ali Cenani Bey (Halep) ise istenen 118.000 kuruşluk rakamın çok yüksel olduğunu ve bu kalem idaresinin Ziraat Bankası veya Emniyet Sandığı'na bırakılması durumunda çok daha kârlı bir şekilde işletilebileceğinin altını çizerek, önerinin geri çevrilmesini istemişti. Söz alan diğer mebuslar da kalem idaresinin neredeyse tek başına 90 yaşındaki bir kassama emanet edildiğini, benzer şekilde Eytam Müdürü'nün de sorumluluk almaktan kaçınan bir idareci olması nedeniyle kalem idaresinin kaderine terk edildiğini söz konusu ederek, nezaret teklifine sıcak bakmadıklarını ifade etmişlerdi.⁴⁹

Nezaret bütçesinin diğer bölümlerinde Levazımat Dairesi ile Hukuk Müşavirliği kalemlerinin tahsisat isteklerine olumlu cevaplar veren mebuslar, Evkaf Mahkemeleri'nin ilgası yönünde nezaretten gelen teklifi ise geri çevirmişlerdi. Öncelikli olarak söz konusu mahkemelerin Meşihat'e bağlı kadılarca idare edildiğine değinen mebuslar, bu nedenle bu kişilere nezaretin maaş ödemesi yapmadığını, ayrıca dosyaların çokluğu göz önüne getirildiğinde bunun için her halükârda ayrı bir kurumsal yapılanmanın şart olduğunu, bunun ise

⁴⁷ M.M.Z.C. I: 102 19 Mayıs 1326 (31 Mayıs 1910) C: 1, ss. 637-638.

⁴⁸ M.M.Z.C. I: 102 19 Mayıs 1326 (31 Mayıs 1910) C: 1, ss. 638-642.

⁴⁹ M.M.Z.C. I: 102 19 Mayıs 1326 (31 Mayıs 1910) C: 1, ss. 642-644.

daha çok masrafa neden olacağını vurgulamışlardı. Özellikle taşra mahkemelerindeki iş yükünü Tahriyat Müdürü'ne hatırlatan mebuslar, bunlara ayrıca evkaf işlerinin sorumluluğunun verilemeyeceğini belirtmişlerdi. Söz konusu teklifin reddedilmesinden sonra diğer bölümleri gözden geçirip onaylayan parlamento, genel olarak nezaret bütçesini oylayarak kabul etmişti.⁵⁰

Evkaf bürokratları açısından bütçe görüşmeleri, tam anlamıyla bir başarısızlık olarak değerlendirilmişti. Nezaret projelerine icazet alınmadığı gibi, mevcut gelirlerinin bir kısmına da veda edilmişti. Bütçe sonrası yapılan incelemelerde bazı nezaret departmanlarında yapılması gereken küçültme yüzünden 40-50 memurun kadro haricine çıkarılacağı anlaşılmış ve bu kişilerin "zaruret çekmelerine mahal bırakılmaması" için Tensikat Kanunu çerçevesinde maaş bağlanması uygun bulunmuştu.⁵¹ Diğer tarafta yeni bütçe çerçevesinde merkez ve taşra kadrolarını yeniden gözden geçiren nezaret yetkilileri, yaptıkları düzenlemeler sonucunda kadro listelerini gazetelerde de yayınlamışlardı.⁵²

Ürgüplü Hayri Bey ve Evkaf Nezareti

1910 Sonbaharında muhalefet-iktidar tansiyonunun yükselmesi ve muhalefetin kamuoyunu kendi yanına çekmesi, kabine içinde revizyon yapılmasını zorunlu kılmıştı. Bu anlamda Hakkı Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile bağlarını pekiştirecek şekilde Haydar Bey'i görevden alarak, Evkaf Nazırlığına İTC üyesi Hayri Bey'i getirmişti (21 Aralık 1910). Ürgüplü Hayri Bey, Mekteb-i Hukuk'u dereceyle bitirmiş ve Adliye Nezareti kariyerini son derece parlak bir şekilde sürdürmüş başarılı bir memurdu. Meşrutiyetten sonra Niğde mebusu olarak parlamentoya girmiş ve İTC içinde kendisine seçkin bir yer edinmişti. İsmi daha öncesinde Adliye Nazırlığı için geçmişse de yaşanan parti çekişmeleri buna engel olmuştu. Hayri Bey nazırlığındaki ilk sınavını 1911 Evkaf

Bütçesi görüşmelerinde verecekti.

Önceki sene olduğu gibi Meclis Bütçe Komisyonu adına söz alan Ömer Fevzi Efendi (Bursa), nezaretin kısa bir tarihçesini çıkarmıştı. Meşrutiyetin ilk günlerinde "devletin her birinde görülen tezebzüb ve varidat ve mesarif beynindeki adem-i tevazün"ün Evkaf Nezareti'nde de olduğunu ifade eden Bursa mebusu, "varidatı vakfiyenin lüzumsuz yerlere ve meşrutun hilafına sarf edilmesi"nin dönemin nazırı Şemsettin Bey hakkında gensoru verilmesine kadar gittiğini belirtmişti. O zaman nezaret işlerinin düzeltilmesi amacıyla nazırın, cemaat meclislerinin kurulmasını vaat ettiğini ancak geçen süre zarfında nezaret bürokratlarının bu yönde tek bir adım atmadığını, bu nedenle de yeni nazırın özellikle bu konuya eğilmesini beklediklerini ifade etmişti.⁵³

Yapılan genel görüşmede mebuslar, Abdülhamid Dönemi'nde vakıf mallarına kanunsuzca el koyan üst düzey bürokratlar hakkında hâlâ hukuki bir sürecin başlatılmadığını, bu nedenle nezaret dava vekilleri tahsisatının yükseltilerek bu hukuk dışı durumun giderilmesi yönünde adımların bir an önce atılmasını istemişlerdi. Görüşmelerde söz alan mebuslar, Evkaf Nezareti'nin asıl görevinin, " ... selatin-i izam hazeratıyla sair müteallikatı seniyeleri vakifin-i kiramı tarafından vakfolunan mesacit ve cevamiin varidatı vakfiyelerini hüsn-ü cibayet ile meşrutun lehlerine sarfına ve bunlara ihyalarına bakmaktan" ibaret olduğunu, ancak zamanla eklenen diğer yükümlülükler nedeniyle hükümetin kuruma daha çok destek vermesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi.

Dönemin parti çekişmeleri bir anda Evkaf bütçesinde de kendini göstermiş ve bir mebusun

⁵⁰M.M.Z.C. İ: 104 22 Mayıs 1326 (3 Haziran 1910) C: 1, ss. 701-728.

⁵¹B.O.A. M.V. 140 99.

⁵²Tanin, "Evkaf Nezareti'nde", n. 666, 2 Receb 1328 - 26 Haziran 1326 - 9 Temmuz 1910.

⁵³M.M.Z.C. İ: 36 24 Kanun-i sani 1326 (6 Şubat 1911) C: 1, 559-561.

II. MESRUTİYET DÖNEMİ'NDE EVKAF-I HÜMAYÛN NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

İTC'nin "ıslah-ı medaris" karşısı bir politika takip etmesi yüzünden nezaret gelirlerinin bu yöne aktarılmadığını iddia etmesi, tartışmaların bir anda bu noktaya kaymasına yol açmıştı.⁵⁴ Personel maaşlarının tartışıldığı masraflar kısmında Artas Yorgaki Efendi (İstanbul), nazır yardımcılarının diğer nezaretlerde müsteşar olduğunu, ancak Evkaf Nezareti gibi önemli bir kurumda işlerin muavin tarafından yürütüldüğünü, bu nedenle de bu statünün değiştirilerek maaşın da ona uygun bir şekilde artırılmasını tavsiye etmişti. Evkaf Nazırı Hayri Bey, bütçe sorunlarına göndermede bulunarak bu konunun nezaret içinde de görüşüldüğünü ancak Evliya Bey'in durumu anlayışla karşılayarak şu anki maaş ve statüsünün korunmasını istediğini aktarmıştı.⁵⁵ Bütçenin diğer tartışma yaratan konuları müfettişler ile Vezne Müdüriyeti üzerine yapılmıştı. Hayri Bey ısrarla önceki dönemlerde teftiş sisteminden istenen verimin alınmadığını, bu nedenle de ihdasının düşünülmediğini örneklerle açıklarken, Vezne Müdüriyeti'nin Ali Haydar Bey döneminde ilga edilmesinin Divan-ı muhasebat'la olan ilişkilere zarar verdiğini, bu nedenle de tekrar ihdası için parlamentonun destek vermesini istemişti. Hayri Bey'in konuşması üzerine oluşan olumlu hava, özelde bu bölümlerin genel olarak tüm Evkaf Bütçesi'nin onaylanarak yürürlüğe konmasını sağlamıştı.⁵⁶

Bütçe sonrasında Evkaf bürokratlarının önlere aldıkları en önemli proje, nezaret mensuplarının donanımlarını artırmak amacıyla bir Evkaf Mektebi'nin açılmasıydı. 400 kuruş tahsisatla finanse edilmesi düşünülen okulda, her gün ikişer saat ahkam-ı evkaf, nizam-ı evkaf, iktisat, kitabet ve usul-i defter derslerinden oluşan bir müfredat hazırlanması planlanmaktaydı.⁵⁷ Çalışmalarını hızlı bir şekilde tamamlayan nezaret yetkilileri, onay için kanun teklifini Meclis-i Mebusan'a göndermişlerdi.⁵⁸ Parlamentodan gerekli onayı alan Evkaf bürokratları, okulun açılış tarihi olarak 1 Haziran tarihini tespit etmişlerdi. Okulun eğitim süresi bir yıl üzerinden olacak ve şahadetname

olarak mezun olanlar, 750 kuruş aylıkla vilayet Evkaf Müdürlüklerinde görevlendirilecekti.⁵⁹

Evkaf memurları, en az Evkaf Mektebi kadar önemli bir diğer projeye de bütçe sonrasında başlamıştı. Nezaret teşkilat nizamnamesini devrin şartlarına göre güncellemek isteyen Evkaf bürokratları, taşraya gönderdikleri yazılarda sürdürülen çalışmalardan bahsederek, elde edilen tecrübelerine binaen bu projeye destek verilmesini istemişti.⁶⁰ Bürokratlar çalışmalarını büyük bir disiplin içinde sürdürerek, nisan sonunda genel çerçeveyi tamamlamayı başarmıştı. Evkaf memurların tayin, terfi ve diğer özlük hakları ile ilgili kesin hükümler getiren talimatname, nazırın onayının alınması ve akabinde daha da geliştirilmesi amacıyla Hayri Bey'e sunulmuştu.⁶¹

Ancak önce Arnavutluk İsyanı ve ardından gelen Trablusgarb Savaşı sadece Evkaf Nezareti'nin değil, tüm imparatorluk gündeminin değişmesine yol açmıştı. Gittikçe güç kazanan muhalefet karşısında ömrü pamuk ipliğine bağlanan Hakkı Paşa Kabinesi, bu gelişmeler ertesinde görevden çekildiğinde, hükümeti kurma görevi devlet hizmetinde yarım yüzyılı geride bırakan Said Paşa'ya verilmişti. Ürgüplü Hayri Bey'in nazırlığını koruduğu yeni kabinede Evkaf Nezareti, göreceli istikrar

⁵⁴ M.M.Z.C. I: 36 24 Kanun-i sani 1326 (6 Şubat 1911) C: 1, 561-573.

⁵⁵ Meclis Bütçe Komisyonu sözcüsü Ömer Fevzi Bey ise söz alarak, Ali Haydar Bey döneminde teslim edilen hükümet teklifinde muavinliğin müsteşarlığa çevrilmesi ve maaşının da 6000 kuruşa yükseltilmesi yönünde bir teklif geldiğini hatırlatmıştır. Bkz. M.M.Z.C. I: 36 24 Kanun-i sani 1326 (6 Şubat 1911) C: 1, s. 581.

⁵⁶ M.M.Z.C. I: 36 24 Kanun-i sani 1326 (6 Şubat 1911) C: 1, ss. 581-583.

⁵⁷ Tanin, "Evkaf Mektebi", n. 924, 28 Rebiülevvel 1329 – 17 Mart 1327 – 30 Mart 1911.

⁵⁸ M.M.Z.C. I: 81 4 Nisan 1327 (17 Nisan 1911) C: 1, s. 348.

⁵⁹ Tanin, "Evkaf-ı hümayun Nezareti'nden", n. 977, 23 Cemazielevvel 1329 – 9 Mayıs 1327 – 22 Mayıs 1911.

⁶⁰ Tanin, "Evkaf teşkilatı münasebetiyle", n. 924, 28 Rebiülevvel 1329 – 17 Mart 1327 – 30 Mart 1911.

⁶¹ Tanin, "Memurinin terfii için", n. 955, 29 Rebiülahir 1329 – 17 Nisan 1327 – 30 Nisan 1911.

vadeden bir ortam içerisinde çalışmalarına devam edebilmiş ve teşkilat nizamnamesi üzerindeki incelemelerini tamamlayarak layihayı Şura-yı Devlet'e sunmuştu. Savaş ve isyan olaylarına rağmen evkafındaki bu hareketliliği haber yapan gazeteler, nizamnamenin eskinin tadilinden daha çok kurumu "yeniden tesis" etmeyi amaçladığını bildirmişlerdi.⁶²

Mayıs sonunda görüşmelerine başlanılan evkaf bütçesi, nezaret içindeki dönüşümlerin de habercisi olmuştur. Meclis-i idare-i Evkaf'ın teşkilat içinde istenilen uyumu sağlayamadığını dile getiren nezaret yetkilileri, bu nedenle kurulun ilga edilerek yerine Evkaf Encümeni'nin kurulmasını talep etmişlerdi. Encümen, hazırlanan layihaya göre; daire şube müdürlerinden oluşacak ve nezaret şubelerinin doğrudan doğruya sorumluluğunu alamayacağı ihale veya müzayede gibi işleri sonuçlandırmakla mükellef olacaktı.⁶³ Vakıf gelirlerinin artması nedeniyle Ahval-i Vakfiyye Kalemi'nin personel sayısının çoğaltılmasını isteyen nezaret yetkilileri, her şeyden önce daire tahsisatlarına yapılan zammın kabul edilmesini istemişti. Nezaret tarafından sunulan bir başka yenilik ise medrese ve okulların ıslahı için çalışacak Müessesat-ı İlmiyye-i Vakfiye isimli departmanın kurulmasıydı. Nezaret memur maaşlarının artırılması veya Hukuk-ı Deavi Vekillerinin maaşlarının düzeltilmesi yönündeki istekler de parlamento tarafından kabul edilen diğer nezaret teklifleriydi.⁶⁴

Evkaf Nazırı Hayri Bey son olarak nezaret taşra teşkilatında yaşanan kaynak problemlerine dikkat çekerek, özellikle kaza ve liva bazında kayıt sisteminin iyi bir şekilde işletilemediğini, bunun ise önemli gelir kayıplarına yol açtığını vurgulamıştı. Örnek olarak da Şam ile Bitlis vilayetleri arasındaki gelir kaçaklarını veren nazır, söz konusu gelir farklarını ortadan kaldırmanın tek yolunun taşra teşkilatlarının bir an önce yaygınlaştırılmasından geçtiğini dile getirmişti. Hayri Bey'in son teklifi evkaf personeli ile ilgili olmuş ve görevlerinde üstün gayret

gösterenlere maaş üzerinden mükafat verilmesinin kararlaştırıldığını dile getirmiş, böylelikle memurun çalışma azminin teşvik edileceğini ileri sürmüştü. Bu ve diğer fasıllar önceki seneden farklı olarak parlamentonun tam onayını alarak yürürlüğe konmuştur.⁶⁵

Teşkilat Nizamnamesi Çıkıyor ...

Evkaf Nazırı Ürgüplü Hayri Bey, nazırlık süresinin belki de en önemli icraatını hükümetin dağılmasından bir hafta öncesinde gerçekleştirmiş ve uzun süreden beri evkaf bürokratlarınca üzerinde çalışılan "Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyesi Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Nizamname"yi yasalaştırarak yürürlüğe koymuştu (20 Temmuz 1912).⁶⁶ Nizamname hemen ilk maddesinde nezaretin "kaffe-i evkaf" üzerindeki yetkilerinin altını çizirken (Md. 1), merkez departmanlarını şu şekilde sıralamıştı; 1- Şura-yı Evkaf 2- Müsteşarlık 3- Muhasebe Müdüriyeti Umumiyesi 4- İnşaat ve Tamirat Müdüriyeti Umumiyesi 5- Hukuk Müşavirliği 6- Mektupçuluk 7- Emlak ve Emlal-i Vakfiyye Kalemi 8- Orman ve Arazi-i Vakfiyye Kalemi 9- Müessesat-ı İlmiyye-i Vakfiyye Müdüriyeti 10- Kuyud-ı Vakfiyye Müdüriyeti 11- Memurin Kalemi Müdüriyeti 12- Evrak Müdüriyeti ve son olarak 13- Vezne Müdüriyeti (Md. 2).

Nizamname meşrutiyetin başından beri getirilmesi düşünülen müsteşar makamını tescilleyip nazırla olan ilişkisini düzenlerken (Md. 3), bir reis, iki üye ve katiplerden oluşan Şura-yı Evkaf'ın nezaret içindeki kritik konumu

⁶²Tanin, "Evkaf Nezareti Teşkilatı", n. 1337, 4 Cemazielahir 1330 - 8 Mayıs 1328 - 21 Mayıs 1912.

⁶³M.M.Z.C. I: 10 23 Mayıs 1328 (4 Haziran 1912) C: 1, ss. 194-197.

⁶⁴M.M.Z.C. I: 10 23 Mayıs 1328 (4 Haziran 1912) C: 1, ss. 197-202.

⁶⁵M.M.Z.C. I: 10 23 Mayıs 1328 (4 Haziran 1912) C: 1, ss. 202-206.

⁶⁶No: 218- "Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyesi Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Nizamname", *Düstur*, Tertib II, C. IV, ss. 569-579.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EVKAF-I HÜMAYÜN NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

ve "istişare" fonksiyonları üzerinde açıklamalarda bulunmuştu (Md. 4, 5, 6, 7). Nizamname, nezaret bütçesini Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti'ne tahvil ettiği gibi departmandaki sıkışıklığı da düşünerek üç alt kalem ihdas etmişti. Bunlardan Bütçe Havalename ve Hesab-ı kat'i Kalem, nezaretin senelik bütçesini hazırlama, Divan-ı Muhasebat'tan gerekli onayları alma ve tahsisatları ilgili şubelere paylaşırma gibi işleri üstlenmişti.

Muhasebe ile ilgili yazışmalarla Muamelat Kalem, ilgilenirken, evkaf idarelerinin tüm harcama ve gelir kalemlerinin hesabını tutma ve bunlarla ilgili ayrıntılı cetveller hazırlama Hesabat Kalem'in sorumluluğuna bırakılmıştı. Muhasebat Umum Müdüriyeti'nin son alt kalemi Maliye Nezareti'nden Evkaf'a devredilen hayrat ve müberratın işletilmesi ve personel defterlerinin tutulması gibi işlere bakan Tahsisat-ı Hayriye Kalem'i'di. Muhasebat Müdüriyeti'ne bağlı alt kalemler dışında iki de müdüriyet bulunuyordu. Bunlardan ilki İstanbul'daki tüm vakıflar için gerekli mefruşatın satın alınmasıyla ilgilenen Levazım Müdüriyeti (Md. 9), diğeri ise vakıf gelirlerinin ilgili kişi veya kurumlara dağıtımını veya mirasçısı olmayan mülklerin ederini tespit ederek kamulaştıran Terekat ve Nukud-ı Merkume Müdüriyeti'di (Md. 10).

İnşaat ve Tamirat Müdüriyeti'nin başında Sermimar unvanlı bir memur bulunacaktı ve bu departman nezaretin yetki sahasına giren her türlü binanın bakım, onarım ve teftişinden, ayrıca yeni projelerin hazırlanması, İstanbul ve taşra fen heyetlerince hazırlanan keşif raporları ve diğ. resmi evrakların kontrol edilmesi ve denetlenmesinden sorumlu olacaktı (Md. 11). İstanbul'da nezarete ait, bent ve çeşme gibi yapıların gözetimi Miyah-ı vakfiye İdaresi'nin sorumluluğuna bırakılırken (Md. 12), nezaretin her türlü hukuki sorunlarına Hukuk Müşavirliği ünitesi bakacaktı. Nizamname söz konusu üniteyi; bir müşavir, bir muavin ve katiplerden

oluşturmuştu (Md. 13). Nezaret yazışmalarının yürütülmesi, Şura-yı Evkaf kararıyla kaleme alınacak resmi evrakların düzenlenmesi, Kuyud-ı Evkaf veya Mahkeme-i Evkaf idarelerinden gönderilen ilam ve tezkerelerle ilgili yazışmalara da yine bir muavin ve yeteri kadar kalem personelinden kurulan Mektupçuluk şubesi bakacaktı (Md. 14).

Evkaf Nezaretine bağışlanan hayır kurumlarının denetlenmesi, defterlerinin tutulması ve eksiklerinin giderilmesi gibi işler Emlak ve Emlak-ı Vakfiye Müdüriyeti'nin sorumluluğuna terk edilmişti. Nizamname söz konusu departmanı bir müdür, bir muavin ve yeteri kadar kalem personelinden oluşturmuştu (Md. 15). Nizamname belki de en atılımcı kararlarını vakıf binalarındaki eski eserlerin bir müzede toplanması projesini organize edecek, Evkaf-ı İslamiye Müzesi Müdüriyeti'ni kurmak ve evkaf ormanlarının ıslahı ve veriminin artırılması işlerine bakacak Orman ve Arazi-i Vakfiye Müdüriyeti'ni oluşturmakla yapmıştı. Her iki daireye de bir müdür ve yeteri kadar katip ve müfettiş ataması yapan nizamname, eski vakıf belge ve evraklarının derlenmesi ve bunların bir araya getirilmesi için ihtiyacı hissedilen arşivin oluşturulması için ayrıca bir Kuyud-ı Vakfiye Müdüriyeti ihdas etmişti (Md. 16-19).

Tüm evkaf personeli ile ilgili tercüme-i hal ve özlük dosyalarının hazırlanması; memurun tayin, becayış, mezuniyet, taltif, azil ve izinlerinin bu dosyalara eklenmesi; ve memur hizmet cetvellerinin hazırlanması, Memurin Müdüriyeti'ne bırakılırken, nezaret içindeki tüm evrak akışı ve bunların muhafazası, Evrak Müdüriyeti'nin yetki kapsamına terk edilmişti (Md. 20-21). Harcama kalemlerinin ödemelerini takip etmek, taşradan gönderilen gelir defterlerinin denetimini yapmak ve makbuzlarını kesmek, ve nezaretin bankalarla olan hesabını tutmak, bir müdür ve lüzumu kadar ketebeden oluşan Vezne Müdüriyeti'nin göreviydi (Md. 22).

Müdüriyetleri bu şekilde sıralayan nizamname, söz konusu departmanlarda personel ihtiyacı belirlediğinde diğer ünitelerden takviye edileceğini ve katip ile müstahdemlerin dört sınıfa ayrıldığı ancak iç yönetmeliğin ileride yayınlanacağını da bu bağlamda eklemişti (Md. 23). Nezaretin reform, kanunname veya büyük ölçekli satın almalar gibi önemli kararları, nazırın başkanlık ettiği Evkaf Encümenince kararlaştırılacakken, ayda bir toplanacağı belirtilen encümenin kalem işleri, mektupçu muavinince yürütülecekti (Md. 24-25). Nezaretin diğer komisyonu, Memurin-i Encümen ise memurların tayin, terfii, becayiş, izin, tenzil-i maaş gibi özlük haklarına dokunacak kararlarına imza atmak için müsteşar başkanlığında toplanacak ve kararlarını 1/3 çoğunluk üzerinden alacaktı (Md. 26-28).

Nizamname son olarak Gureba Hastanesi'nin doğrudan nezarete bağlı olduğunun altını çizirken, İstanbul'daki imaretlere ilga etmiş ve yerine ihdas ettiği Üsküdar ve Şehzade semtlerindeki imaretlere, Levazım Müdüriyeti'ne bağlamıştı (Md. 29-30). Mekteb-i Evkaf'ı Müessesat-ı İlmîyye-i Vakfiyye departmanına bağlayan nizamname, benzer şekilde dini konularda uzman yetiştirmek için kurulan "Medrese'tül-vaizin" idaresini de yine aynı daire ile ilişkilendirmişti (Md. 31-32).

Sonuç

Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nda ikinci defa ilan edildiğinde Evkaf Nezareti, sadece mekan, personel ve mevzuat değil, diğer nezaretlerle ortak yaşadığı sorunlar haricinde, yıllar boyunca daha da katmanlaşan ve kamu gelirlerini de kemiren, asırlık hukuk dışı uygulamalar nedeniyle tam anlamıyla tıkanmıştı.

Mehmet Şemsettin Bey'in ilk meclis konuşmasında kullandığı "perişanlık" açıklaması aslında tam olarak da bu durumu özetlemekteydi. Kurumun iyileştirilmesi ve yeniden ayağa kaldırılması köklü bir reform hareketini gerektiriyordu, bu ise ancak yetenekli idareciler ve geniş maddi kaynaklar çerçevesinde başarıya ulaştırılabilirdi. Meşrutiyet şartları göz önüne getirildiğinde ikisinin de mevcut olmadığı anlaşılacaktır. Bab-ı âli, bu anlamda kendisinde olmayanı Mısır'dan getirdi, ve Hammade Paşa'yı nazırlığa tayin etti. Ancak aynı başarıyı, alt kadro yaratma ve finansal sorunları aşmada gösteremedi. Yine de Hamamde Paşa zamanında nezaret, bir yandan daha büyük bir mekana taşınırken, diğer tarafta mevzuat anlamında hızla gelişme kaydetti. Evkaf memurlarının donanımını artırmak için uzmanlık okulu kurma fikri ortaya atıldı ve geliştirildi. Okulun kuruluşu kısa bir süre sonra gerçekleşecekti. Benzer atılımlar İttihatçı nazır Hayri Bey zamanında da sürdürüldü ve bu kapsamda taşra ve merkez memurları arasındaki maaş farkları ortadan kaldırıldı ve yüzyıllarca devam eden mevzuat sorunları yeni çıkarılan yönetmeliklerle çözülmeye çalışıldı. En son 1912 yılında çıkarılan teşkilat nizamnamesi ile kurumsal başarılar taçlandırıldı ve kurumun teşkilat anlamında gelişmesi için sağlam bir yasal zemin yaratılmış oldu. Kısaca evkaf bürokratları, eldeki imkanlar çerçevesinde yapabileceklerinin en iyisini yapmaya çalıştılar, ve çökme aşamasına gelmiş ve kapasitesinin çok üzerinde savaşlara girmiş bir imparatorlukta hem teşkilatları, hem de tüm Osmanlı vatandaşları için işlevsel bir kurum ortaya koymaya çalıştılar.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE EVKAF-I HÜMAYÛN NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

KAYNAKÇA

- I. Arşiv Kaynakları (B.O.A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
B.O.A. M.V. (Meclis-i Vükela Mazbataları)
B.O.A. N.G.G. (Nezaret Gelen Giden)
B.O.A. DH. MÜ. (Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye)

II. Resmi Yayınlar

1. M.M.Z.C. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi)
2. *Düstur*
3. *Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniye*
4. Evkaf Nazırı Hammadezade Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen layiha suretidir, 3 Cemazielevvel 1327 (23 Mayıs 1909).
5. *British Documents on Foreign Affairs*, Ed. David Gillard, University Publications of America
6. *Ceride-i Vakfiye*

III. Gazeteler

- Tanin*
Tashih-i Efkar
Tercümanı Hakikat

IV. Kaynak Eserler

Barnes, John Robert (1986), *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, E.J. Brill, Leiden.

Hüseyin Hüsameddin (İbnülemin Mahmut Kemal İnal) (1335), *Evkaf-ı Hümayûn Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilat ve Nüzzarın Teracim-i Ahvali*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Şehzadebaşı

Tural, Erkan (2006), *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T.E., İzmir, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).